
УДК 347.65

ОСОБЛИВОСТІ КОЛІЗІЙНИХ НОРМ СИСТЕМИ ДЖЕРЕЛ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ СПАДКУВАННЯ ЗА ЗАКОНОМ У МІЖНАРОДНОМУ ПРАВІ

Церковна О.В.
Кричевська Х.О.

Досліджено та охарактеризовано поняття “спадкування” та “право на спадкування”, обґрунтовано необхідність вивчення колізійного регулювання спадкування в міжнародному та національному праві. Розглянуто колізійні норми законодавства України щодо врегулювання спадкування за законом, його принципи та обсяг дії.

Ключові слова: спадкування, право на спадкування,

спадкування за законом, колізія, колізійне регулювання.

Исследованы и охарактеризованы понятия “наследование” и “право на наследование”, обоснована необходимость изучения коллизионного регулирования наследования в международном и национальном праве. Рассмотрены коллизионные нормы законодательства Украины относительно урегулирования наследования по закону, его принципы и объем действия.

© О.В. Церковна, Х.О. Кричевська 2014

Ключевые слова: наследование, право на наследство, наследование по закону, коллизия, коллизионное регулирование.

The concept of “inheritance” and “the right to inherit” are explored and described, the necessity of studying the inheritance of conflict regulation in international and national law is justified. The conflict rules of legislation of Ukraine that govern the inheritance by law, its principles and scope of action are studied.

Keywords: inheritance, the right to inherit, inheritance under the law, conflict, conflict regulation.

Право спадкування відомо всім сучасним правовим системам, і навіть одна ця обставина свідчить про його необхідність і важливість, що продиктована вимогою забезпечення законних інтересів не тільки окремих осіб, але й суспільства загалом. У сучасних умовах за допомогою спадкування майно спадкодавця, його майнові права та обов'язки, деякі особисті немайнові права стають незмінним надбанням спадкоємців, зберігаючи тим самим нерозривний зв'язок між поколіннями людей і зміцнюючи приватну власність учасників цивільних правовідносин. Саме подібним чином спадкування опосередковано сприяє стабілізації й розвитку цивільного обороту. Оскільки практично кожна людина може стати спадкоємцем (отримуючи майно за заповітом або отримуючи майно, яке перейшло до нього за законом) або спадкодавцем, спадкове право, безперечно, має величезне значення. Значне розширення торговельно-економічного, науково-технічного та культурного співробітництва держав в останні роки супроводжується підвищенням ролі міжнародного приватного права, а також викликає необхідність детальної теоретичної та практичної розробки його інститутів. Переміщення населення з однієї країни до іншої, у зв'язку з розширенням всебічних зв'язків між державами, тягне за собою виникнення різного роду правовідносин, серед яких значне місце займають спадкові відносини, ускладнені іноземним елементом.

Іноземний елемент у спадкових відносинах виявляється в тому, що спадкодавець, всі спадкоємці або деякі з них можуть бути громадянами різних держав, проживати в різних країнах, а також успадковане майно може перебувати в різних державах. Актуальність вивчення колізійних питань, пов'язаних саме зі спадкуванням за законом, виявляється в тому, що більшість людей не тільки в Україні, але й в інших країнах не залишають заповіту, і тому частіше доводиться вдаватися до спадкування за законом. Але навіть, якщо спадкодавець залишив заповіт, він може бути оскаржений його спадкоємцями, і в разі визнання його недійсним, майно заповідача також буде розподілятися за нормами про спадкування за законом. Колізії законодавств у сфері спадкового права виникають тоді, коли окремі питання спадкування отримують неоднакове закріплення в праві різних країн. Стосовно спадкування за законом колізії виникають при визначенні кола законних спадкоємців і порядку їх закликання до спадщини, відмінностей у правовому регулюванні спадкування рухомого й нерухомого майна, при отриманні державою відумерлого майна і т. д. [3, 4].

Питання міжнародного спадкового права досліджували такі вітчизняні вчені, як: О.О. Кармаза, О.В. Альошина, О.В. Ракул, Н.О. Рамозанова, І.О. Чернігов, О.В. Скрипник, Г.С. Федина, А.В. Гончарова, М.О. Богуславський, В.Г. Буткевич, Г.К. Дмитрієва, Е.Г. Ейдінова, Л.А. Лунц, А.А. Рубанов, І.І. Лукашук, Р.А. Мюллерсон, С.Я. Фурса

і Є.І. Фурса. Також інститут міжнародного спадкового права досліджувався й деякими іноземними науковцями.

Метою статті є дослідження місця колізійних норм у системі джерел правового регулювання спадкування за законом у міжнародному праві та їх значення для регулювання спадкових відносин з іноземним елементом.

Взагалі, після смерті людина перестає існувати фізично, але значна кількість цивільних відносин, в яких вона була носієм прав та обов'язків, переходять до інших осіб. Такий перехід майна (спадщини) померлої особи (спадкодавця) до інших осіб (спадкоємців) називається спадкуванням [9, 496]. Стаття 1216 ЦК України визначає спадкування як перехід прав та обов'язків (спадщини) від фізичної особи, яка померла (спадкодавця), до інших осіб (спадкоємців). Сукупність правових норм, які регулюють умови і порядок спадкування, становить підгалузь цивільного законодавства, яка іменується “спадковим правом” або “правом спадкування”.

Потрібно сказати, що в багатьох країнах норми, що регулюють спадкові відносини, знаходять своє відображення в цивільних кодексах. Наприклад, Німецьке Цивільне Уложення 1896 року містить книгу V “Спадкове право”; Цивільний кодекс Франції 1804 року містить відповідні положення стосовно спадкування в книзі III “Про різні способи набуття права власності”, а саме Титул I “Про спадкування” та Титул II “Про дарування між живими та про заповіти”. Також, окрім титулів, кодексів і статутів відносини спадкування можуть регулюватися спеціально прийнятими окремими законами (Іспанія). Неможливо не помітити, що в результаті рецепції римського права спадкове право, особливо в континентальній Європі, характеризується спільністю рис. Відмінним від такого порядку є система спадкування в країнах англо-американської правової сім'ї, що насамперед пов'язано з провідною роллю судового прецеденту в цих державах [8].

Саме через різноманітність правових систем у деяких випадках створюються передумови виникнення колізій, це пов'язано з тим, що різні країни можуть мати різну систему регулювання процесу спадкування.

Колізія — це слово, яке походить від латинського *collisio*, що означає “зіткнення”. Колізію в міжнародному спадкуванні слід визначити як таку правову ситуацію, в якій відносини по спадкуванню пов'язані з двома чи більше національними системами права, що здатні їх регулювати шляхом взаємодії [6, 189].

Щодо колізій, то вони викликані насамперед історичними, релігійними, економічними, моральними, соціальними, культурними факторами. Спадкове право є більшою мірою консервативним, воно, так би мовити, є продовженням і доповненням права власності, та містить чимало положень, що впливають з права власності, яке діє на певній території в певний період.

Спадкові норми відзначаються схожістю соціально-економічних функцій, а також вагомими відмінностями й характерними особливостями в різних системах права. Різниця між внутрішніми законами щодо спадкування частіше має технічну природу, наприклад, щодо ситуації з процедурою переходу майна при спадкуванні: у країнах континентальної Європи спадкування є універсальним правонаступництвом, тобто права і обов'язки спадкодавця безпосередньо переходять до спадкоємця, чого не скажеш про країни загального права, тут спершу спадкове майно потрапляє до так званого адміністратора (особистого представника померлого), і тільки після розрахунків з кредиторами й процедури очищення від боргів

(за рахунок спадкового майна) особистий представник передає його спадкоємцям.

Слід зазначити, що істотною особливістю регулювання спадкових відносин з іноземним елементом у нашій державі є те, що норми спадкового права в МПРП України не містять прямої відповіді, прямого припису щодо чіткого врегулювання ситуацій, які виникають. Існуючі норми лише вказують, яке законодавство треба застосувати.

Регулювання спадкових відносин у МПРП здійснюється декількома шляхами: застосуванням колізійної норми та норми національного матеріального права, до якої вона відіслала; використанням норм, що містяться у міжнародних договорах. Отже, для врегулювання зазначених відносин застосовуються методи регулювання, які в процесі регулювання цих відносин взаємодіють між собою, доповнюючи один одного.

У праві України для врегулювання спадкових відносин з іноземним елементом перевага надається колізійному методу [4, 4], який є методом непрямого регулювання зазначених відносин і полягає у виборі правопорядку, якщо врегулювати ці відносини “прагнуть” правопорядки двох або більше держав [5, 20].

Вирішальним є вибір правопорядку, тобто права держави, що буде застосовуватися до регулювання питань спадкування. Зазвичай, такий вибір права робиться спираючись на принцип громадянства спадкодавця або на принцип його місця постійного проживання. Прикладом може слугувати норма щодо підпорядкування відносин спадкування принципу останнього місця проживання спадкодавця, що застосовується у Великобританії та Франції.

Також відмінності у сфері міжнародного спадкування торкнулися й черг закликання до отримання спадщини.

Так, за французьким спадковим правом, спадкування за законом відбувається за розрядами: діти та інші низхідні родичі спадкодавця; висхідні родичі спадкодавця; родичі спадкодавця по боковій лінії; одне із подружжя, що пережило іншого. Наявність родичів попереднього розряду усуває від спадкування родичів наступних розрядів. У Німеччині для визначення черговості закликання до спадкування за законом використовується система “парантел” (груп родичів). Відповідно до §§ 1924 – 1931 Німецького цивільного уложення: першу парантелу складають низхідні родичі; другу – батьки спадкодавця та їх низхідні родичі; третю – дід та баба спадкодавця та їх низхідні родичі; четверту – прадід та прабаба спадкодавця та їх низхідні родичі; п’яту і наступні парантели – прапрадіди та прапрабаби спадкодавця та їх низхідні родичі. Поруч із родичами першої, другої та третьої парантели до спадщини закликається і той із подружжя, який пережив іншого. За відсутності зазначених родичів, той із подружжя, що пережив іншого, спадкує одноособово. Законодавство Німеччини кількість парантел не обмежує, тому спадкоємцями за законом можуть бути далекі родичі. У Швейцарському цивільному кодексі законодавець виділяє три парантели. До першої парантели входять низхідні родичі спадкодавця, до другої – батьки спадкодавця і їх низхідні родичі, до третьої – дід і баба спадкодавця та їх низхідні родичі. Родичі, які належать до наступної парантели, закликаються до спадкування лише за умови відсутності родичів попередньої парантели. Особливе місце серед спадкоємців посідає, його не включено до жодної з парантел, але він отримує спадщину разом із родичами тієї парантели, яка закликається до спадкування. Наприклад, якщо подружжя закликається

до спадкування разом з родичами першої парантели, той з подружжя, який пережив спадкодавця, має право на четверту частину спадщини; якщо з третьою – на половину [7, 6].

В Італії до кола спадкоємців за законом належать: 1) низхідні родичі спадкодавця (син, онук, правнук); 2) батьки, брати, сестри; 3) висхідні родичі (дід, баба, прабаба, прадід); 4) родичі по боковій лінії. Діти спадкують у першу чергу. За відсутності низхідних родичів, їх братів і сестер, спадщина переходить до наступної черги. Якщо в спадкодавця немає як низхідних родичів, так і батьків, висхідних, братів, сестер та їх низхідних, до спадщини закликаються найближчі родичі до шостого ступеня споріднення включно. Той з подружжя, який пережив іншого, отримує спадщину разом зі спадкоємцями, які закликаються до спадщини. Якщо після спадкодавця залишилися кровні родичі п’ятого, шостого й подальшого ступеня споріднення, подружжя отримує спадщину одноособово. Щодо Великої Британії, на відміну від країн континентальної Європи, подружжя, що пережило, перебуває в особливому положенні. Воно має переважне право перед іншими спадкоємцями на предмети домашнього вжитку та особисті речі спадкодавця, фіксовану грошову суму, а також отримує в довічне користування половину спадкового майна, вільного від боргів – за наявності дітей спадкодавця, і все майно – за їх відсутності. За відсутності подружжя інші спадкоємці закликаються до спадщини в такій послідовності: низхідні родичі; батьки; повнорідні брати та сестри; неповнорідні брати та сестри; дід та баба; повнорідні дядьки та тітки; неповнорідні дядьки та тітки [7, 4-8].

Така різноманітність підходів до визначення черг при спадкуванні за законом у деяких випадках може викликати непорозуміння як у самих спадкоємців, так і у спадкоємців між собою.

Для врегулювання питань щодо спадкування приймаються також і уніфіковані міжнародні норми. Уніфікація проводиться на багатосторонньому універсальному, регіональному та двосторонньому рівнях. Проте на сьогодні здебільшого намагаються застосовувати уніфікацію на регіональному, а ще краще на двосторонньому рівні, оскільки набагато легше регулювати певні відносини з країнами, які були чи залишаються схожими за історичним розвитком, правовими системами, нормативною базою, порядком регулювання тих чи інших відносин. Серед регіональних уніфікованих договорів, які, окрім інших норм, містять і спадкові норми, є Гаванська конвенція 1928 року (Кодекс Бустаманте), Конвенція про правову допомогу та правові відносини з цивільних, сімейних і кримінальних справ 1993 р. з Протоколом 1997 р., яка укладена між країнами СНД, яка надає право громадянам держав-учасниць успадкувати майно на території іншої держави на тих самих умовах і в тому самому обсязі, що й громадяни тієї країни (нова редакція цієї конвенції була прийнята в Кишиневі у 2002 р.) і інші.

Проте найбільший масив уніфікованих норм МПРП стосовно спадкування міститься у двосторонніх міжнародних договорах про правову допомогу.

У деяких державах, особливо в державах СНД, законодавство в галузі МПРП у питаннях спадкування перебуває під впливом міжнародних зобов’язань цих держав. Тобто тенденцією розвитку законодавства цих держав у сфері спадкування є відтворення положень міжнародних договорів, згода на обов’язковість яких надана в національному законодавстві [4, 8-9].

Отже, проаналізувавши різну літературу та праці науковців, вважаємо, що колізійні норми в системі джерел правового регулювання спадкування за законом у міжнародному праві відіграють дуже важливе значення, оскільки неможливо залишити поза увагою, що на сьогодні по всьому світу тисячі, навіть мільйони людей, незалежно від країни, в якій вони проживають, громадянами якої держави вони є, яку релігію вони сповідують, стають суб'єктами спадкових відносин. У будь-якому разі, після смерті громадянина України за кордоном або якщо його майно чи майнові права знаходяться за межами України, виникає низка правових проблем, серед яких важливе місце відводиться питанням правового регулювання спадкових відносин. Так, в Україні прийнято закон "Про міжнародне приватне право", де навіть розділ присвячений колізіям у сфері міжнародного спадкування, але, зрозуміло, що наявність цих трьох статей не зможе врегулювати ту кількість правових проблем, що виникають у сфері міжнародного спадкування.

Література

1. Цивільний кодекс України: Закон України від 16.01.2003 № 435-IV // Відомості Верховної Ради. - 2003. - №№ 40-44. - С. 356.
2. "Про міжнародне приватне право": Закон України від 23.06.2005 № 2709-IV // Відомості Верховної Ради. - 2005. - № 32. - С. 422.
3. Алешина А.В. Коллизионные вопросы наследования по закону в международном частном праве: Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата юридических наук: специальность 12.00.03 - гражданское право; предпринимательское право; семейное право; международное частное право. - СПб., 2006. - 24 с.

4. Кармаза О.О. Спадкування в сучасному міжнародному праві: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.03 - цивільне право; цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право. - К., 2006. - С. 4, 8-9, 15.

5. Международное частное право: Учебник / Под ред. Г.К. Дмитриевой. - ПБОЮЛ Гриженко Е.М., 2001. - 656 с.

6. Міжнародне приватне право: Навч. посібник / За ред. В.М. Гайворонського, В.П. Жушмана. — К.: Юрінком Інтер, 2005. — 368 с.

7. Нелін О. Історико-правовий аналіз спадкового права України та країн континентальної Європи, Великої Британії і США // Юридична Україна: Щомісячний правовий часопис. - 2013. - № 3. - С. 4-8.

8. Ракул О.В. Спадкове право України та європейських країн: деякі основні відмінності. Режим доступу: <http://www.spilnota.org.ua/ru/article/id-1204/>.

9. Фединяк Г.С., Фединяк Л.С. Міжнародне приватне право: підруч. - К.: Атіка, 2012. - 530 с.

10. Харитонов Є.О. Цивільне право України: підручник / Є.О. Харитонов, О.І. Харитонova, О.В. Старцев. - К.: Істина, 2011. - 808 с.

*Церковна О.В.,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри цивільно-правових дисциплін
ОДУВС*

*Кричевська Х.О.,
студент магістратури
ОДУВС*

Надійшла до редакції: 21.11.2014